

PETNEKI ÁRON:

A LENGYEL ANYAGI KULTÚRA TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ ÖT KÖTETE

Az anyagi kultúra történetének kutatása Lengyelországban már a XIX. század végén megkezdődött, de önálló diszciplína csak a két világháború közötti időben lett. Gazdaságtörténészek, technikátörténészek, régészek és néprajzosok igyekeztek feltárni minél többet nemcsak a tárgyi emlékekből, hanem ezeken keresztül az adott kor társadalmi szerkezetének változásaiából is. A kutatások koordinálására, szervezeti összefogására azonban csak a második világháború után kerülhetett sor. A Lengyel Tudományos Akadémia és a Lengyel Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1953-ban döntött együttesen arról, hogy létrehozzák az Anyagi Kultúra Történetének Intézetét. Az intézet gyakorlati tevékenysége azonban csak 1954-ben kezdődött meg. Fő feladatai közé tartozott nemcsak a feltáró, hanem az összefoglaló tevékenység is. Ezért kezdettől fogva munkálkodtak egy nagy szintézis megteremtésén. Több, az intézet keretein belül ténykedő kutatócsoport végezte a feltáró munkákat. Az intézetben igen nagy szerepet játszottak a régészek is, akik elsősorban a középkori anyag feltárásával és publikálásával segítettek az összefoglaló megírását. Különösen sok érdekes felfedezésre került sor Pomerániában és Sziléziában, ahol a háborús pusztítások következtében alkalom nyílt a városok koraközépkori anyagának igen beható tanulmányozására. A kutatásba természetesen nemcsak a már említett szakágak specialistái kapcsolódtak be, hanem az adott kor ikonográfiáját vizsgáló művészettörténészek is. Ugyanakkor az intézet széles körű kapcsolatokat épített ki az egyes vidéki múzeumokkal is, hiszen elengedhetetlen volt minél nagyobb számú tárgyi anyag ismerete. A hazai kapcsolatokon kívül figyelmet fordítottak a külföldi kontaktusokra is. Már az Anyagi Kultúra Történetének Intézete fennállásának kezdeti korszakában felhasználták a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tapasztalatait. Az intézet megszervezésekor példaként lebegett a létrehozók előtt az Anyagi Kultúra Történetének Akadémiája, amelyet 1919-ben maga Lenin alapított. A szovjet szakemberekkel való kooperációt egyébként a szláv összehasonlító régészeti anyag és történeti-földrajzi tényezők is indokolták.

A népi demokratikus országok szakembereivel szintén kialakultak az együttműködés lehetőségei, sok esetben azonban — így hazánk esetében is — nem volt meg az azonos profilú partner, így legtöbbször a régészetre korlátozódott a tapasztalatcsere.

Különösen élénk kontaktusokat építettek ki egymás között a lengyel és francia szakemberek. Elsősorban Fernand Braudel és Georges Duby nevét kell kiemelni, akik intézeteikben minden eszközzel támogatták a közös kutatómunkát, a tapasztalatok átadását. Ugyanakkor a középkori régészet terén komoly hagyományokkal rendelkező lengyel specialisták több ásatást is folytattak Dél-Franciaországban, ezzel nyújtva támogatást ottani kollégáiknak, s egyben komparatiztikai stúdiókat is végezvén.

Ennek a sokéves munkának a gyümölcse fekszik most előttünk, a Historia kultury materialnej Polski w zarysie (Lengyelország anyagi kultúrájának vázlatos története) első öt kötete. A hat kötetre tervezett munka főszerkesztői Witold Hensel és Jan Pazdur. A munka nem nyúlik vissza a legkorábbi időkre, mert ugyancsak az Anyagi Kultúra Történetének Intézetében készítik elő a többkötetes „A lengyel területek őstörténete” c. művet, ahol természetszerűen az anyagi kultúra története áll előtérben. Az egyes kötetek periodizációja nagyjából megegyezik a lengyel történelem fő korszakváltásaival. A kötetek mindegyike egységes szerkezeti felépítést mutat. Az első nagy rész az ember természetes környezetét tárgyalja, a második rész a természeti nyersanyagok kiaknázását és felhasználását (természetesen ide számítva az ásványi kincseken és energiahordozókon kívül az állati és növényi nyersanyagokat is), míg a harmadik nagy egység a fogyasztás történetét tárgyalja, ideértve a fogyaszthatóvá tett nyersanyagok végleges felhasználását is (pl. építészeti), ugyanakkor az elkészített termékek cseréjének eszközeit is (pl. kereskedelem, utak, vásárterek stb.). A fogyasztásnál az ételkészítéshoz, ruházathoz stb. kívül helyet kapnak az emberi munkaerő regenerációjának materiális megnyilvánulásai is, magyarán a szabadidő, szórakozás tárgyi emlékei.

Az első kötet, melynek szerkesztői Maria Dembinska és Zofia Podwinska, a VII. századtól, a törzsi területek végleges kialakulásától a XII. századig, tehát a feudális széttagoltság létrejöttéig terjed. Földrajzilag a korai Piast állam egész területére kiterjed, tehát a későbbi Kis- és Nagy-Lengyelországon kívül az egész tengeremellék (Pomeránia), Szilézia, sőt Luszica (Lausitz) területére. (Itt jegyzem meg, hogy a további kötetek során a kellő geopolitikai nüánszokban kevésbé tájékozott külföldi olvasót megzavarja a XIII. századtól kezdve Lengyelországtól elszakított Szilézia további szereplése,

mert az a későbbiekben befolyással bírt a cseh, ill. ausztriai anyagi kultúra történetére is. Kétségtelen viszont mindenkori erős kontaktusa az anyaországgal).

Az 1. kötet első része részletes tájékoztatást nyújt az erdővel sűrűn benőtt (70–80 %-a a teljes területnek!), folyókkal, mocsarakkal tagolt földrajzi környezetről, a talajtípusokról, a települések kialakulásáról, valamint a politikai és társadalmi változások történeti földrajzi összefüggéseiről. A második részben elsősorban a földművelés, az állattenyésztés és az erdő termékeinek kiaknázása dominál. Itt részletes történeti botanikai tájékoztatást is kapunk a felhasznált növényekről. A méhészet, halászat, vadászat, állattartás analízise után az élettelen nyersanyagok felhasználása, elsősorban a korai fémkohászat leírása következik. A kő és agyag az építkezésben és a fazekasságban játszottak szerepet. A következő fejezetek az építészetet már fogyasztási szempontból tárgyalják, ugyanitt olvashatunk a kereskedelem, transzport eszközeiről, kocsikról, korai hajóformákról is. Kikerülhetetlen bizonyos ismétlés ezeknél a részeknél, miután pl. a hajóépítés a fa felhasználásánál és a szállításnál is szerepel. Gazdaságföldrajzi szempontból lényeges az úthálózat kialakulása. A pénzeket anyaguk, súlyuk, előállítási helyük szerint tárgyalják a szerzők.

Az élelmiszerfogyasztásnál az újabb régészeti vizsgálatok szolgáltatott fontos adatokat. Érdekes a húsfogyasztás alakulása: ebben a korban a teljes élelmiszerfogyasztásnak mintegy 38 %-a. A ruházatnál elsősorban a környező országok ikonográfiai adataira támaszkodnak, a bőrből készült termékekre viszont az ásatási anyagokból következtetnek. A szórakozás anyagi megnyilvánulásai között a döntő hely a hangszereké, de találhatunk itt ásatásból előkerült sakkot és gyermekjátékokat is. Az utolsó fejezet a kultuszok anyagi megnyilvánulásáról szól: a temetkezési szokások változásai a kereszténység terjedésével párhuzamosan, a keresztény templomok és azok felszerelése zárják a kötetet.

A második kötet szerkesztője Anna Rutkowska-Płachcinska. A kötet a XIII. századtól a XV. század végéig, a feudális széttagoltság mélypontjától a központosító monarchia megteremtésére irányuló törekvések koráig mutatja be az anyagi kultúra történetét. A földrajzi bevezetőben elsősorban a városiasodás nagyarányú megindulása, a kolonizáció okozta természeti változások, a tipikus városzerkezetek szerepelnek. A mezőgazdaság területén az eke- és sarlótípusok jelentenek sokat az anyagi kultúra szempontjából. Ebben a korban alakulnak ki a nagy bányásztelepülések, a só mellett elsősorban a cink és ólom dominál. A fémfelhasználásnál itt is, miként az előző

kötetben, jelentős részt kap a fegyverzet fejlődése. Dél-Lengyelországban és Sziléziában igen fontos a textilipar, megismerkedhetünk a kallómalmok, szövöszékek szerkezetével és használatával. Az építkezésekben a gotika technikai újításai hoznak döntő változást. A tetőfedésben újabb megoldások kerülnek elterjedésre: fa zsindey, ólomlapok. Egyre sűrűbben találkozhatunk az üvegesipar termékeivel is az ablakok készítésénél. Az élelmiszeriparban a szerzők a legérdeklődőbbben a malomipar alakulásával foglalkoznak. Az ital-készítésnél a sörfőzés ölt iparszerű méreteket. A fogyasztásnál már tárgyalásra kerül az alultápláltság, éhínségek megjelenésének kérdése is. Ugyanez a téma még érintőlegesen visszatér majd a higiénés viszonyok tárgyalásánál is, melyet a következő, a lakással, ruházattal foglalkozó résznél olvashatunk. Ebben a korban kezdődnek meg a nagyméretű változások a ruházati divatban is, és ez kölcsönhatással van a textiltermelésre. A szerzők végkövetkeztetésükben megállapítják, hogy a kor civilizációs eredményei széles körben elterjedtek, és általánossá váltak.

A harmadik kötet, melyet Antonina Keckowa és Danuta Molenda szerkesztett, a XVI. századtól a XVII. század közepéig terjed. A földrajzi-környezeti részben megismerkedünk a területileg megnövekedett országgal és a népesség megoszlásával, ugyanakkor az európai gazdasági konjunktúra lengyelországi hatásával is. Figyelemmel kísérhetjük a szellemi életben, a mentalitásban beállott változásokat és ezek jelentőségét az anyagi kultúra fejlődésében. A településhálózat sűrűsége már bizonyos különbségeket mutat az egymástól messze fekvő országrészekben. A régi városok mellett újabb, földesúri alapítású városok tűnnek fel, megváltozik a városkép, modernizálódnak a városi védművek. Itt kapott helyet a földmérés fejlődésének vázlatja is. A második részben legelőször áttekintést kapunk a nyersanyagokról és energiahordozókról, ez utóbbiaknál elsősorban a szél- és vízienergiát felhasználó szerkezetekről. A mezőgazdasági termelés, elsősorban a domináló gabonatermesztés mellett megismerkedünk a kertészettel is, amely jelentős befolyással van az élelmiszerfogyasztás változatosabbá tételére is. Az ásványi nyersanyagok kiaknázásánál a legtöbbet ismét a sóbányászatnak szenteltek a szerzők. A fémfeldolgozásnál végigszemlélhetjük a vas- és lakatosipar egyre nagyobb rétegződését, a művészi vasművesség megjelenését. Az ásványi nyersanyagok átalakításánál kapott helyet az üvegművesség, a kerámiaipar; itt a kémiai vonatkozású témáknál található a puskapor széles körű előállítás és felhasználása is. A fogyasztást tárgyaló részek előtt külön fejezet szól a dolgozó emberekről, a társadalmi szerkezetben végbement változásokról és ezek kihatásáról a termelésben. A szerzők megállapítják, hogy a tárgyalt kor-

szakban a faluról városba vándorlás folyamata nem szűnt meg, csak lelassult. Elemzik a céhek szerepét, és a külföldi munkaerő bevándorlását is. A fogyasztás történeténél igen nagy teret szenteltek az építészetben, a lakások kialakításánál végbement nagyfokú változásoknak. Az asztalosipar, fém, üvegyipar mind a szűkebb emberi környezet változatosabbá és kényelmesebbé tételét szolgálják. A lakberendezésnél, az életkörülmények vizsgálatánál természetesen külön vizsgálják a királyi és főúri udvarokat, külön a paraszt-kunyhókat és a polgárházakat. A ruházatnál is nagyfokú a differenciálódás, ezt nemcsak az anyagi körülmények szabják meg, de bizonyos jogi előírások is próbálják körülhatárolni. Az ötvösségnek is komoly szerep jut a külső megjelenés reprezentatív tételében: az ékszerek nemcsak teaurálásra, hanem rangbeli és osztálybeli megkülönböztetésre is szolgálnak. A rétegződés megmutatkozik az élelmiszerek fogyasztásában is, különösen a fűszerfélék sokféleségében, amelynek ismét komoly kereskedelmi vonatkozásai vannak. Átlagos statisztikák hozzák közelebb a napi ételmezés alakulását. A számok tükrében láthatjuk, hogy a társadalom kb. 13 %-a (főnemesség, gazdag középnemesség, patriciusok) túltáplált. Ugyanakkor a rossz termékek periodikus megjelenése széles tömegeket tart létbizonytalanságban. A mindennapi élet tárgyi megnyilvánulásai között kapnak helyet a közhasznú intézmények, a templom, a városháza, a raktárak, fegyvertárak, ispotályok, iskolák. Itt olvashatunk a városok vízellátásáról, a csatornázásról, tűzvédelmi előírásokról. Külön fejezet foglalkozik az egészségüggyel, az általános higiénés viszonyokkal, fürdőkkel, orvosokkal, bábákkal és borbélyokkal. A nagyobb városokban már állandó városi orvosokat alkalmaznak, míg vidéken a borbély látja el az egészségügyi szolgálatot. Itt foglalkoznak a prostitúció és a járványok kérdésével is. Ebben, a reneszánsz korát tárgyaló kötetben ismét nagyobb helyet kap a pihenés és szórakozás sok-sok tárgyi emléke.

A negyedik kötetet Zofia Kamińska és Bohdan Baranowski szerkesztette, kronológiailag a XVII. század közepétől, tehát az „özönvíz”-nek nevezett svéd háborúk pusztításaitól a XVIII. század végéig, Lengyelország általi létének elvesztéséig terjed. A klimatikus viszonyokat a korabeli feljegyzések alapján már elég jól tudjuk követni (lényegesen szélsőségesebbek voltak a jelenleginél). A népesség számában a svéd háborúk nagyarányú csökkenést okoztak. Ez a kor ismét radikális területi változásokat hozott, elsősorban Lengyelország első és második felosztása. A természeti kincsek felhasználásában még mindig elsődleges szerep jut a mezőgazdaságnak. A technikai fejlődés jelentős változást hoz a céhes iparban, de ugyanakkor megfigyelhetjük az udvarházak körüli kézművesség és a paraszti háziipar továbbélését is.

E kötetben is a korábbi kötetek szerkezetének megfelelően esik szó az anyagi kultúra egyes ágainak fejlődéséről, de az arányok megváltoznak, elsősorban a fogyasztási cikkek skálájának bővülésével. A lengyel gazdasági-társadalmi fejlődés következményeként hiányzik a nagyarányú iparfejlődés, a kort, elsősorban a XVIII. századot, királyi és főúri, kezdeményezésre létrejött, kérészetű manufaktúrák jellemzik, ezek jelentős része luxuscikkek előállításával foglalkozik. (Porcelán, díszüveg, aranybrokát stb.) A fogyasztást nemcsak a már korábban jelentkező tagozódás jellemzi, hanem az is, hogy a tehetősebb rétegek már nemcsak hazai, hanem a külföldi piacnak is egyre gyakoribb vásárlóivá válnak. A könyvnek igen érdekes részlete a kulturális élet anyagi vonatkozását tárgyaló fejezet, ahol az íróeszközökről, a könyvekről, könyvtárakról, színházi díszletekről és kosztümökről, hangszerekről olvashatunk.

Az ötödik kötet 1795-től, a Kościuszko-féle felkelés leverésétől 1870-ig mutatja be az anyagi kultúra történetét a három felosztó állam, Oroszország, Poroszország és Ausztria lengyelek lakta vidékein. A szerkesztés munkáját Elzbieta Kowecka és Maria Rózycka-Glassowa végezte. A szerzőknek a legtöbb koncepcióbeli nehézséggel – éppen az anyagbőség ellenére – valószínűleg itt kellett megküzdeni. Ugyanakkor, elsősorban a fogyasztás területén, maguk a szerzők is bevallották, hogy inkább leírást, mint szintézist tudtak nyújtani, mert nincsenek meg a kellő részlettanulmányok. A földrajzi és etnikai változások mellett az első rész az iskolázás problematikáját is fölveti, természetesen az anyagi kultúra teoretikus oldaláról. Így kapnak itt helyet a tudományos társaságok, a tudományos folyóiratok és a technikai irányú képzést nyújtó iskolák. A mezőgazdaságban, iparban a döntő változást a kapitalizmus megjelenése hozza. Megjelennek a modern gépek, amelyek átalakítják a mezőgazdaság és ipar addigi technológiáját. Ugyanakkor a technikai változások mellett részletes képet kapunk a munka megszervezésének körülményeiről, a munkakörülményekről és termelékenységről is. A szállításban a legjelentősebb helyet a vasút és a gőzhajózás megjelenése hozza. Ez a kor a kereskedelemben kidomborítja a nagy nemzetközi piacok irányító szerepét, ugyanakkor a három felosztó hatalom közötti értékrendszer és mértékrendszerbeli különbségek gátolják a lengyel területek közötti kapcsolatokat. A harmadik rész a XIX. század mindennapi életének illusztratív leírása.

A tervezett, nyomdában lévő hatodik kötet 1870-től az I. világháború végéig, a lengyel állami függetlenség visszaszerzéséig fogja követni az anyagi kultúra történetét.

A könyv a szerzők bevallása szerint nemcsak a történészeknek, a szakembereknek szól. Segédkönyvnek szánták az egyetemi oktatásban, sőt azt is szívesen látnák, ha minél több üzemi könyvtárban is meglenne. Ennek megfelelően a szerkezet a legtöbb helyen világos, a leírás érthető, az illusztrációs anyag gazdag. A jegyzetelés szempontjából kétfajta utat követtek: az összefoglaló és az addigi kutatásokat ismertető részeknél lábjegyzetek szerepelnek. A többi fejezetek esetében csak a kötet végén találunk irodalmi összefoglalót. Ez némileg megosztottá teszi a művet. A gazdag illusztrációs anyagot a nyomás rossz minősége miatt nem tudjuk egyértelműen élvezni. A képjegyzék pedig inkább a tudományos etikának, mint az olvasók részletesebb tájékoztatásának tesz eleget, ugyanis nem az ábrázolt tárgyról, képről mond el lényeges adatokat, amelyekre pedig az összefüggések még jobb megértése szempontjából oly nagy szükség volna, hanem pusztán azt, hogy milyen mű hanyadik oldaláról reprodukálták. Ebből a szempontból annak idején Domanovszky Sándor Magyar művelődéstörténete példát mutatott.

A lengyel anyagi kultúra története olyan példamutató vállalkozás, amellyel Közép–Kelet-Európa minden országának meg kell ismerkednie (sajnos ebben akadályozza a lengyelül nem tudó olvasót a rezümék teljes hiánya). A magyar szakemberek számára pedig nagy segítség egy majdan elkészítendő, hasonló tárgyú mű megírásában.